

УНІФІКАЦІЯ ПРОТИ УНІКАЛЬНОСТІ: ГОДОНІМИ ЛЬВОВА В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Вступ. Проаналізовано вплив радянської влади на зміну урбанонімів Львова під час Другої світової війни. Охарактеризовано головні пріоритети радянської топонімічної політики щодо годонімів польської доби, що передбачала переосмислення й нове наповнення символічного простору міста задля утвердження радянської ідеології. Крім цього, завданнями статті є: оцінка загальних тенденцій перейменувань; аналіз повного переліку польських і радянських годонімів, перейменованих у роки Другої світової війни; встановлення й характеристика головних цінностей і символів, які радянська влада насаджувала в публічному просторі з метою переформатування історичної пам'яті та колективної свідомості.

Методи. Пропоновану роботу варто вважати прикладом міждисциплінарних досліджень. Під час її виконання поєднано використання як загальнонаукових методів (аналіз, типізація), так і методів історико-географічного аналізу (порівняльно-історичний), зокрема, був зроблений аналіз різночасових картографічних творів Львова.

Результати. Унаслідок кількісного аналізу перейменованих польських і нових радянських урбанонімів виділено головні групи, на які робила акцент радянська влада під час перейменувань. Переважна більшість нових годонімів були російськими. Їхня поява на мапі Львова мала засвідчити приналежність міста до радянського символічного простору. Метою перейменувань було заміщення історичної пам'яті в міському просторі, щоб унеможливити розвиток національного патріотизму та формування нового символічного простору й нової суспільної свідомості. Зрештою, усі ці заходи мали на меті конструювання нової ідентичності задля виховання лояльного громадянина, "радянської людини".

Висновки. Уніфікація символічного простору радянських міст мала забезпечити консолідацію регіонів, що суттєво відрізнялися як за історичним минулим, так і за національним складом. Наслідком уніфікації радянських годонімів, через втрату зв'язку з конкретною територією, її історією та традиціями, стала їхня штучність й абстрактність, що призвело до їхнього неприйняття місцевим населенням. Іншими ознаками радянської топонімічної політики стали: заідеологізованість символічного міського простору, монополізація владою права на створення й зміну урбанонімів, заміщення первинних описової та орієнтувальної функції урбанонімів ідеологічною.

Ключові слова: символічний простір, урбанонімія, картографічні твори, функції урбанонімів, міська топоніміка, історична пам'ять, топонімічна політика, Львів.

Вступ

Виникнення та формування годонімів досить складний процес, що є наслідком впливу різних факторів. Можна стверджувати, що множина цих факторів залежить від історичного періоду та політичних умов, за яких виникають годоніми. У випадку давніх годонімів зазначають про тяглість цього процесу, успадкованість і безпосередній зв'язок годонімів з територією та її традиціями, культурою й історією. Дослідження найдавніших годонімів Львова показало, що практично всі знайдені годоніми середмістя сформувалися до середини XV ст. і функціонували в наступні роки майже незмінно (Віра, 2021). Коли ж розглядати сучасні годоніми, то побачимо зовсім іншу картину: постання нових годонімів відбувалося миттєво та було наслідком політичних рішень. І якщо говорити про радянські годоніми, то зазвичай вони не мали безпосереднього зв'язку з конкретною територією та її історією.

Проте навіть за таких обставин годоніми, усе ж, віддзеркалюють головні історико-політичні й соціокультурні умови часу своєї появи; перебувають у тісній залежності від державної ідеології та можуть фіксувати регіональну специфіку культури, історії, географії й ідентичності мешканців певної території. Саме тому годоніми можуть бути цінним джерелом для аналізу в історичних, лінгвістичних, географічних, етнографічних, картографічних, політологічних та інших дослідженнях.

Варто зауважити, що годоніми викликають інтерес не лише у науковців. Адже вони утворюють особливий символічний простір, що фіксує колективне уявлення про спільні цінності, символи, прагнення, героїчні постаті, які вшановує громада, суспільство, країна. З огляду на це годоніми часом стають політичним інструмен-

том і використовуються задля обслуговування панівної державної ідеології. Отже, годоніми – це не лише певне віддзеркалення сучасності, це також історична пам'ять суспільства, спосіб глорифікації історичних постатей і подій минулого; це й представлення колективної візії майбутнього, прагнень і цінностей суспільства. Тож можна стверджувати, що годоніми представляють минуле, теперішнє та бажане майбутнє; водночас вони репрезентують національно-культурний портрет суспільства та відповідають за його формування.

Якщо ж розглядати власне годоніми Львова, то переважну більшість публікацій присвячено аналізу топоніміки середньовічного та модерного періоду історії Львова. Водночас бракує досліджень, які б аналізували пізнішу трансформацію годонімів, зокрема впродовж XX ст. – у час бурхливих подій в історії Львова. Лише протягом першої половини століття місто перебувало під контролем семи абсолютно різних політичних утворень. Найбільших змін годоніми міста зазнали в роки Другої світової війни й радянської окупації, тому радянський період – це не просто чергова сторінка в історії годоніміки міста. Адже встановлення радянської влади позначилося кардинальною зміною підходів до формування міського простору та його урбанонімів, що, зрештою, призвело до практично повної заміни годонімів міста та їхніх функцій. Попри очевидну важливість цього періоду, наразі годоніміка Львова XX ст. лишається маловивченою. Практично відсутні дослідження, які б аналізували зміни топоніміки міста під впливом радянської окупації.

Мета пропонованої публікації – проаналізувати головні зміни, яких зазнали годоніми Львова в перші роки після встановлення радянської влади та визначити пріоритети радянської топонімічної політики.

Досягнення окресленої мети передбачало необхідність розв'язання низки **завдань**:

- встановити загальні тенденції перейменувань: пріоритети, акценти, просторові особливості тощо;
- проаналізувати загальний перелік нових і старих годонімів та встановити, які вулиці були перейменовані першими і якими годонімами їх замінили;
- виявити головні цінності та символи, які радянська влада прагнула утвердити в колективній свідомості.

Розв'язання цих завдань дасть змогу оцінити просторові (на мапі міста) та символічні (постаті, події, цінності) пріоритети топонімічної політики СРСР.

Методи дослідження

Топоніміка, як складна, інтегральна наукова дисципліна, дає широке поле для досліджень і потрапляє у сферу професійного зацікавлення представників різних наук. У випадку годонімів домінують лінгвістичні й історичні дослідження, що реалізуються із застосуванням традиційного для цих наук методичного інструментарію.

Як універсальне джерело інформації для топонімічних досліджень, незалежно від сфери професійного зацікавлення дослідника, можна розглядати картографічні твори. Вони пропонують вченому узагальнене й унікальне знання про історію, культуру, мову й географію певної території та про суспільство загалом. Унікальність карт, як джерела інформації, полягає в тому, що вони фіксують усі значні соціальні, історичні й політичні зміни, яких зазнає суспільство, територія, країна.

Використання різночасових картографічних творів у годонімічних дослідженнях дає змогу простежити просторову й часову трансформацію урбаністичного простору: і *фізичного*, як території міської забудови, і *символічного*, як місця відображення колективних цінностей; історичної пам'яті й територіальної ідентичності суспільства, регіону, країни впродовж різних історичних періодів. Проте, попри усі ці переваги й можливості, що надають досліднику картографічні твори, наразі картам не приділяють належної уваги під час топонімічних досліджень.

Варто зауважити, що Львів отримав унікальний корпус картографічних творів, яким не може похвалитися жодне інше місто України (Сосса, 2017). Це пояснюють тим, що за свою історію місто перебувало у складі багатьох держав, кожна з яких зробила свій внесок у розвиток картографування Львова. Створення карт і планів Львова в різні історичні періоди, за різних державних утворень, у різних історичних, соціальних й політичних умовах робить карти важливим джерелом цінної інформації.

У нашому дослідженні ми аналізували карти й міські плани міста першої половини ХХ ст. У цей час карти та плани Львова видавали польською, німецькою, українською та російською мовами (Sossa, 2020). Такий аналіз дає змогу дослідити просторово-часові трансформації годонімів і встановити головні закономірності й тенденції топонімічної політики досліджуваного періоду. Під час підготовки публікації також були проаналізовані дослідження з питань картографування Львова, соціотопографії, топоніміки, ономастики, урбаністики, а також архівні матеріали ДАЛО у частині, що стосувалися перейменування вулиць Львова досліджуваного періоду.

Результати

Перш ніж розглядати питання щодо того, яких змін зазнала символічна та реальна карта Львова зі встановленням радянської влади, варто коротко охарактеризувати період, що передував радянській окупації.

Загальновідомо, що передвоєнний Львів вирізнявся поліетнічністю та поліконфесійністю. Однак, попри цю поліетнічність, годоніми Львова були майже виключно польськими, що підтверджують публікації майже столітньої давнини (Як розростався Львів..., 2024). З метою встановлення кількісного співвідношення польських та українських годонімів, автор згаданої статті використав план Львова 1931 р., підготовлений картографічним інститутом ім. Е. Ромера. Показово, що це чи не єдиний приклад використання картографічного твору задля вивчення годонімів Львова ХХ ст.

Аналізуючи львівські годоніми, автор статті доходить висновку щодо цілковитого домінування польських годонімів: "[...] на 501 назв старого Львова маємо такі (поазбучно) "українські вулиці": 1) Вагилевича – призначена Вагилевичеві, як полякові, 2) Котляревського (мабуť єдина у Львові "вулиця", яка не має ні одного числа дому, лише наріжжя з фронтом до вул. Сикстуської!), 3) Шашкевича (буквально 11 будинків, причому ця вуличка сліпа), 4) Шептицьких (може мати до неї претенсію і польський генерал) і 5) Шевченка (поміж т. зв. Пилипівкою та личаківським цвинтарем, славна вуличка тим, що по одному боці не має тротуару, бо 2 тротуари, трамвай і фіра там не помістились би). Тай годі. Із 501 (пятьсот один) назв можна вилускати 5 (пять), з того ні одна без свого „але". Правда є ще вулиця "Руска" і чотири географічні назви Галицька, Волинська, Холмська і Київська, але ледви чи яку-небудь з тих назв польські члени магістрату й радні міста вважають українською! Є ще вулиця Церковна і Зацерковна. Більше натягнути в українську користь ніяк уже не можна" (Як розростався Львів..., 2024).

Далі автор статі зазначає, що в досліджуваний період відбулася масштабна зміна годонімів, зумовлена значним розширенням меж міста унаслідок приєднання його передмість. Загалом у той час було перейменовано близько 400 годонімів, серед яких лише три вулиці отримали українські назви.

Тож, характеризуючи публічний простір Львова у час перед радянською окупацією, варто визнати, що годоніми міста були майже цілковито польськими. А вулиці з українськими назвами були не тільки нечисленні, але й незначні.

Одним з наслідків радянської окупації стала кардинальна зміна етнічного складу населення Львова й упродовж 40-х років ХХ ст. населення Львова змінилося майже повністю. Поляки, які переважали у складі довоєнного населення міста, майже всі виїхали до Польщі. А євреї, які раніше становили третину населення міста, були практично повністю винищені. Станом на 1949 р. близько 70 % мешканців Львова були приїжджими з інших регіонів Радянського Союзу. За приблизними розрахунками, у 50-х роках ХХ ст. у складі населення Львова довоєнні жителі міста, переважно поляки й українці, становили не більше 10 %. Так зникла львівська міська культура, що формувалася впродовж сотень років (Лозинський, 2005).

Поліетнічний склад населення довоєнного Львова, де провідними були польська, єврейська та українська етнічні групи, зумовив формування специфічної територіальної ідентичності. Натомість радянська влада прагнула побудувати нову етонаціональну спільність з новою радянською ідентичністю – так званий радянський народ. Конструювання нової ідентичності передбачало необхідність переформатування колективної історичної пам'яті й свідомості через заміщення старих си-

мволів і формування нового фонду сакральних подій і дат, нового пантеону героїв.

Творенню нової "радянської людини" мало посприяти нове наповнення міського простору сукупністю уніфікованих загальнорадянських символів і цінностей. Досягнення цієї мети передбачало усунення будь-яких регіональних культурних, етнічних, релігійних та історичних відмінностей, усвідомлення яких могло стати основою для піднесення національних рухів і зародження місцевого сепаратизму. Отже, уніфікація, через об'єднання всіх республік СРСР в загальний символічний простір, мала забезпечити консолідацію регіонів з відмінним історичним минулим і національним складом. Тож *уніфікація мала заступити унікальність*.

Саме уніфікацію необхідно вважати однією з основних прикметних рис радянської топонімічної політики, через що радянські міста вирізняються спільним і доволі малим фондом назв головних вулиць та типовою моделлю внутрішньоміського називництва. Згідно із цією моделлю годоніми центральної частини радянських були практично ідентичними: кожне радянське місто мало вулиці Сталіна, Леніна, Держинського, Кірова, Карла Маркса, Енгельса, Калініна, Орджонікідзе, Фрунзе тощо. Наслідком такого підходу стала поява безлічі однакових топонімів по всій території СРСР.

Встановлення радянської влади позначилося й на перейменуванні годонімів Львова. Доречним буде нагадати, що в часи Другої світової Львів ставав радянським двічі: спершу у вересні 1939 р., а вдруге – у липні 1944 р. І навіть у часи Другої світової війни радянська влада намагалася наповнити вулиці Львова новим

ідеологічним змістом. Наприклад, уже в 1940 р. територія середмістя стала частиною Сталінського р-ну, а в роки Другої світової війни з'являються й перші вулиці, названі на честь партійних вождів – Сталіна, Леніна, Держинського та Кірова. Однією з перших з'явилася у Львові й вулиця Пушкіна. У роки Другої світової війни перейменування відбувалися під час обох періодів приходу радянської влади. Той факт, що заміна годонімів здійснювалася навіть під час війни, показує важливість цього процесу для ідеологічної системи та партійного керівництва СРСР.

З Постанови виконкому Львівської міської Ради депутатів трудящих від 29 грудня 1944 р. № 449 "Про перейменування вулиць у м. Львові" дізнаємося, що перейменування торкнулися вулиць усіх чотирьох тодішніх районів міста: Сталінський (20 вулиць та 3 площі), Червоноармійський (19 вулиць й 1 площа), Залізничний (16 вулиць) і Шевченківський (4 вулиці) (Виконком ..., арк. 222). Також було вирішено залишити назви 11 вулиць, перейменованих в 1939–1941 рр. (Виконком ..., арк. 542). Загалом у цій постанові йдеться про 74 урбаноніми, перейменовані радянською владою під час Другої світової війни: 11 назв 1939 р. та 63 назви в 1944 р. (рис. 1). Зазначимо, що всі наведені в статті показники й обрахунки спираються на дані саме цієї постанови та стосуються періоду Другої світової війни. Решта перейменувань відбулися вже після закінчення війни. Наступне з перейменувань, що здійснили невдовзі після війни, було масштабнішим і стосувалося перейменування 94 урбанонімів.

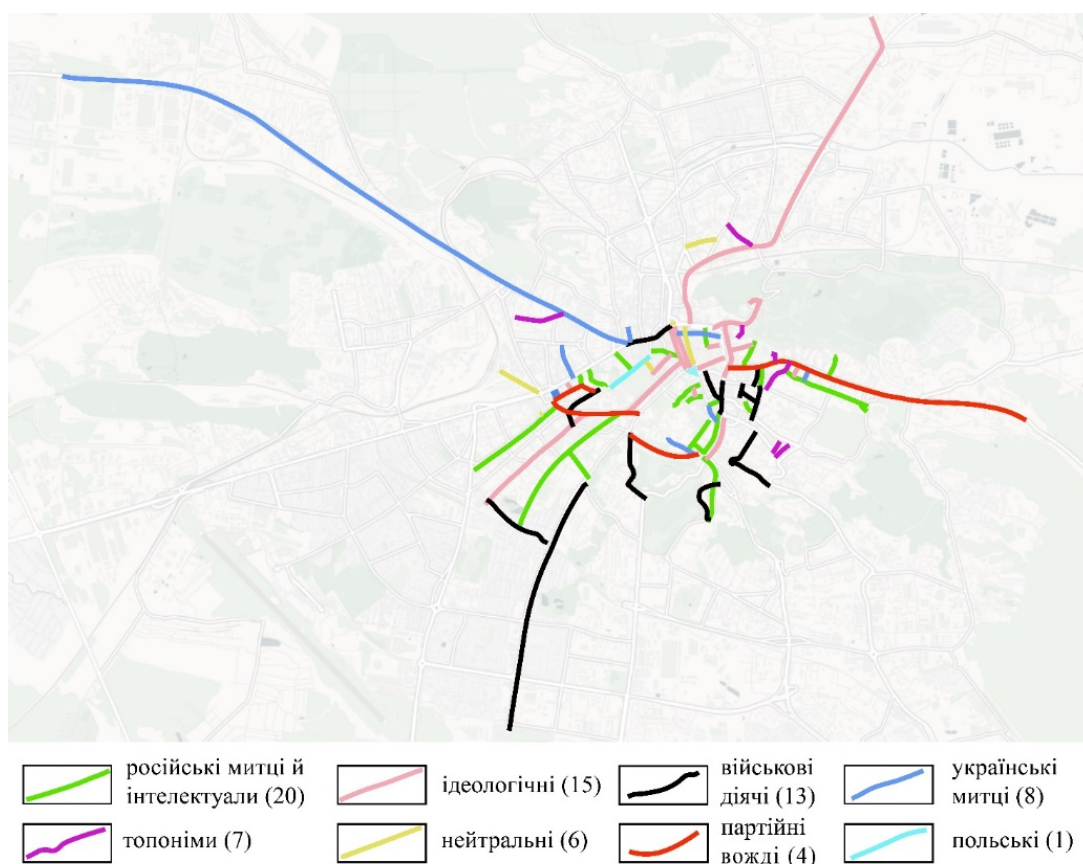

Рис. 1. Просторове положення та групи перейменованих урбанонімів на сучасному плані Львова (за Постановою № 449)

За кількістю та просторовим розподілом нових урбанонімів можна зробити певні висновки. Як бачимо з рис. 1, під час перейменування зробили акцент на вулицях центральної частини міста. Виняток становлять чотири важливі транспортні магістралі (вулиці Шевченка, Хмельницького, Боженка та Леніна), що переходять у дороги міжміського сполучення (чотири найдовші вулиці на рис. 1). Усі вони орієнтовані за сторонами горизонту та відповідали за в'їзд у місто з півночі, сходу, півдня та заходу. Вочевидь, тому вони і були перейменовані, щоб кожен, хто потрапляв ними до центра міста, усвідомлював, що Львів – це радянське місто.

Забезпечити інтеграцію Львова до складу радянської держави мали насамперед урбаноніми перших трьох груп (65 % усіх перейменувань). Кількісний розподіл нових урбанонімів за групами зазначено в позначеннях до рис. 1. До першої групи входять урбаноніми, названі на честь російських письменників, поетів, композиторів, художників, публіцистів і науковців (вулиці Чехова, Некрасова, Сеченова, Горького, Лермонтова, Ломоносова, Чернишевського, Тургенєва тощо). Ленін наголошував, що культура є важливим інструментом виховання "радянської людини", і це втілювалося в радянській топонімії. Другу за чисельністю групу утворюють урбаноніми, що мали обслуговувати радянську ідеологію (вулиці Енгельса, Комсомольська, Піонерська, Челюскінців, 1 Травня, Радянська, 17 Вересня, Жовтнева та ін.). Третьою найчисельнішою групою стали урбаноніми, що мали ушляхетити Червону армію, як головну опору диктатури пролетаріату.

Радянізація та росіянізація. Характерною рисою радянської топонімічної політики була і росіянізація. Однією з основ радянського міфу була ідеологема про дружбу народів. Ця "дружба" обіцяла викоринення національного гніту, усунення національної нерівності, зближення на основі принципів інтернаціоналізму. Проте, якщо проаналізувати те, як радянська влада маркувала публічний простір, то відразу згадується Дзюбине – "Інтернаціоналізм чи русифікація?".

Урбаноніми, пов'язані з представниками російської науки та культури, з'явилися на карті Львова для того, щоб засвідчити тісність зв'язків і міцність російсько-української дружби, вказати на приналежність міста до спільного радянського простору на культурному, історичному та символічному рівнях. Для створення уявлення про давність зв'язків Львова з росією (тут і далі збережено орфографію автора), і, відповідно, історичну обґрунтованість і справедливості претензій росії на ці землі, важливою історичною особою став Іван Федоров, або як називали його у Львові – Іван Москвитин. Й у 1944 р. одну з вулиць середмістя (колишня вулиця братів Ґродзицьких) було названо в його честь.

Єдиним представником радянських народів, окрім українців і росіян, на честь якого було названо львівську вулицю в роки Другої світової війни, став грузинський поет Руставелі. Очевидно, що середньовічний поет не міг бути ані комуністом, ані революціонером, але, як і Сталін, він був грузином. Певно, це єдиний випадок, коли вулицю було названо не з ідеологічних міркувань, адже відомо, що "Витязь в тигровій шкурі" був улюбленою поемою Сталіна (рис. 2).

Тож, якщо дослідити, як народи СРСР були репрезентовані в урбанонімах, то побачимо, що, окрім українців й одного грузина, решта вулиць і площ міста були названі на честь росіян. До того ж, навіть з-поміж вулиць Львова кількість українських годонімів була в рази меншою ніж російських. Такою була "рівність" радянських народів.

Рис. 2. Картина І. Тоїдзе "Молодий Сталін читає поему Ш. Руставелі «Витязь у тигровій шкурі»"¹

Не кращими були справи і з інтернаціоналізмом, що, згідно з радянською ідеологією, мав бути альтернативою "буржуазному націоналізму". Наприклад, зі згаданих 74 урбанонімів усього 4 назви могли б символізувати інтернаціоналізм: вулиці Дарвіна, Енгельса, Спартак та площа Міцкевича.

Про роль українців у радянській топонімічній політиці ми зазначимо окремо, тут лише зауважимо, що українські урбаноніми значно поступалися російським за кількістю. Наприклад, кількість урбанонімів, названих на честь українських культурних діячів, була в 2,5 рази меншою за кількість російських (8 назв проти 20). Якщо ж урахувати загальне співвідношення усіх українських і російських назв, то різниця стане ще виразнішою. Як наслідок, годоніми Львова масово називали в честь тих, хто жодним чином не був пов'язаний з історією міста. Поширення комуністичних комеморативних маркерів слугувало підкресленню геополітичного домінування Москви. Саме тому радянізацію часто ототожнюють із поневоленням (Kuczbalski, & Boychuk, 2020). Дослідження показують, що таке засилля російських урбанонімів важко сприймалося львів'янами (Генега, 2017).

Якщо говорити про географічний вимір нових годонімів, то тут можна виділити чотири рівні: *місцеві, республіканські (УРСР), всесоюзні й інтернаціональні*. Тут варто зробити два уточнення. До місцевих ми віднесли не тільки власне львівські мікротопоніми (вулиці Торгова, Театральна, Вокзальна, Заводська й Університетська), але й вулицю Гуцульську, як топонім, що не репрезентував територію УРСР до початку Другої світової війни. А всесоюзні годоніми, як ми це вже з'ясували, майже цілковито були російськими. У відсотковому відношенні показники груп мають такий вигляд: інтернаціональні – 5,5 %, всесоюзні – 60,3, республіканські – 26,0, місцеві – 8,2 %.

Зворотною стороною радянізації та росіянізації урбанонімів стала деполонізація. Комуністична влада відразу активно взялася перейменовувати польські назви вулиць, адже "польський чинник", польська сторінка в історії міста й польські символи в публічному просторі Львова, усе це було суттєвою перешкодою на шляху до "возз'єднання" українського та російського народів.

¹ Іраклій Тоїдзе здобув всесвітню відомість завдяки агітплакату "Батьківщина-мати кличе!", а за ілюстрацію до книги "Витязь у тигровій шкурі" отримав Сталінську премію.

Польські годоніми. Нова радянська топоніміка мала на меті розв'язання кількох завдань. Одне з них полягало в необхідності заміни назв, що нагадували про польський період історії міста. Радянська пропаганда активно говорила про львівське соціалістичне теперішнє та комуністичне майбутнє, однак лишалася німою щодо минулого, буквально забороняючи

згадувати польське минуле в публічному просторі (Amag, 2011).

Уявлення про особливості радянської політики щодо польського, єврейського й українського населення Львова можна отримати з промовистого фрагмента статті О. Касьянова (1940, с. 6), розробника першого радянського генплану Львова (рис. 3).

Під кутом зору цього проекту планування Львів не розглядався як цілий народногосподарський комплекс—на фоні архітектурно-планувального задуму розроблялися лише окремі технічні проблеми. Разом з цим до певної міри романтизувалося історичне минуле Львова, яке всіляко фальсифікувалося нічим не прикритим польським зоологічним націоналізмом. Така романтизація минулого, торкаючись архітектурних пам'яток Львова, приводила до реакційних думок про відтворення „польського духу“ міста.

Фактично Львів був центром напівколоніальної

частини кол. Польщі, саме українських земель, що тимчасово потрапили під польську владу. З цим була зв'язана широка „націоналізація“ міста, яка виявилася в масовому заселенні Львова польською адміністрацією і, головне, буржуазією, в „полонізації“ місцевої української і навіть єврейської буржуазії, в даремних намаганнях спольщити український народ, який залишався завжди вірний своїй культурі, мистецтву і завжди в братерському єднанні з великим російським народом боровся проти шляхетського ярма.

Рис. 3. Фрагмент статті О. Касьянова "Соціалістична реконструкція міста Львова"

Серед перших перейменованих польських годонімів найчисленнішу групу становили релігійні урбаноніми (37 %). За ними йшла група польських історичних постатей (королі, шляхта й політичні діячі – 34 %). Третьою найчисленнішою групою були військові годоніми (21 %). Тож першими були перейменовані годоніми, що ушляхетлювали "соціально-небезпечних елементів" і "класових ворогів" радянської держави (шляхта, духовенство), нагадували про польську державу й "зоологічний польський націоналізм" чи увічнювали сторінки польської військової історії. Загалом на ці три групи припало понад 90 % від загальної кількості перейменованих годонімів.

Цікаво виглядає гра з датами та символами: польська вулиця 3-го Травня, названа на згадку про затвердження сеймом 3 травня 1791 р. Конституції Речі Посполитої, отримала назву вулиця 17-го Вересня, у честь дати радянської анексії території Західної України у вересні 1939 р.

Також привертає увагу поява на карті Львова площі Міцкевича. Це єдиний польський урбанонім, що з'явився за радянської влади і якого не існувало в дорадянсь-

кий період. Поява польського урбаноніму, на тлі загальної деполонізації, не могла бути випадковістю. Постать Міцкевича була обрана через дружбу з Пушкіним, вулиця на честь якого з'явилася у Львові ще в 1940 р.

Дружба двох поетів мала символізувати історичну та культурну близькість російського та польського народів. І саме ці постаті радянська пропаганда використала задля закріплення в масовій свідомості міфу про дружбу між СРСР і ПНР. Для цього в маскультурі активно експлуатували тему дружби Пушкіна й Міцкевича. Великими накладами друкували листівки, марки, книги, пам'ятні монети, присвячені дружбі поетів; по всьому СРСР їхніми іменами називають вулиці, встановлюють бюсти й пам'ятники, знімають кінострічки й відкривають музеї.

У 1945 р. між СРСР і ПНР було підписано Договір про радянсько-польський державний кордон. Договір передбачав обмін територіями, унаслідок чого Львівщина остаточно відійшла СРСР. І знову дружба Пушкіна й Міцкевича була використана як символ цього договору (рис. 4, 5).

Рис. 4. Марка ПНР, 1949. Пушкін і Міцкевич біля пам'ятника Петру I

Рис. 5. Марка СРСР, 1955. 10 років Договору про дружбу між СРСР і ПНР²

² На десяти річницю Договору про дружбу між СРСР і ПНР було підписано Варшавський договір, що оформив створення країнами союзу військовий блоку на противагу блоку НАТО.

У статті, присвяченій 85-річчю з дня смерті А. Міцкевича, зустрічаємо такі слова: "За життя свого Міцкевич так і не діждався цієї щасливої хвилини, не діждався щастя бути не тільки з народом, а і в серці народних мас. Тільки тепер, через поріг звільнений від ярма панського, вільно й дружньо заходять і Міцкевич, і Пушкін, і Шевченко, і Франко – великі поети братніх народів СРСР" (Родзевич, 1940).

Тож, як бачимо, постаті Пушкіна, Міцкевича, Шевченка і Франка, яких радянська пропаганда маркувала поетами-революціонерами й соціалістами, за задумом радянської влади мали уособлювати інтернаціоналізм і дружбу народів.

Українські годоніми. З приходом радянської влади у Львові зросла кількість українських годонімів, частка яких за польського періоду була мізерно малою. Проте збільшення кількості українських годонімів радянською владою мало свої ідеологічні завдання, головне з яких – заміщення польських годонімів й утвердження думки про історичну легітимність приєднання Галичини до СРСР.

Поява топонімів території радянської України (вулиці Донецька, Чернігівська, Полтавська тощо) мала нагадувати про розірваний історичний зв'язок Галичини з "великою Україною" та символізувати "возз'єднання великого українського народу в єдиній українській державі", як про це йшлося в Законі УРСР від 15 листопада 1939 р. "Про прийняття Західної України до складу Української РСР". У такий спосіб радянська влада заgravала з національними почуттями Західної України та прагнула створити ілюзію відродження української держави. На це натякав згаданий закон, а тодішня головна газета органу Львівського обласного і міського комітетів Комуністичної партії України так і називалася – "Вільна Україна".

Топоніми УРСР мали виконувати роль проміжного містка від "возз'єднання великого українського народу в єдиній українській державі" (приєднання до УРСР) й до наступного входження вже до СРСР. Для цього через відповідні постаті й події підкреслювали зв'язок Львова й Галичини з територією УРСР. А монтажу "буржуазного" Львова в загальнорадянське "тіло" мали посприяти топоніми інших радянських республік (вулиці Уральська, Руставелі тощо).

Більшість нових українських годонімів належали до однієї із трьох груп: культурні діячі, топоніми УРСР чи історичні постаті. З-поміж історичних постатей вибирали так званих очільників селянських антимонархічних повстань, яких радянська влада трактувала як борців проти польського панування й царизму та борців за права і свободу робітничого класу та селян. З огляду на це у Львові з'явилися вулиці Хмельницького, Залізняка, Кармелюка та Кармелюка. Кармелюка подавали як борця із царизмом, Хмельницького, Залізняка та Кривоноса – як керівників антипольських селянських повстань. Варто зауважити, що радянська історіографія подавала ці повстання не просто як боротьбу проти польського панування, але і як прагнення українського народу до возз'єднання з братнім російським народом. І в жодному разі не як визвольну боротьбу чи боротьбу за незалежність України.

З-поміж культурних діячів були ті, хто міг символізувати дружбу народів чи зв'язок УРСР із Галичиною: наприклад, російський письменник українсько-польського походження В. Короленко та М. Кропивницький – уроженець центральної України, що гастролював у Галичині й був актором і режисером театру товариства "Руська бесіда" у Львові. У випадку інших знакових постатей української культури, таких як Леся Українка, І. Франко, Т. Шевченко, відбувалося переформатування ідеологічного наповнення їхнього образу: національні письменники й поети перетворювалися на марксистів, соціалістів, пролетарських поетів, поетів-революціонерів, борців проти націоналізму та клерикалізму. Найкраще це можуть проілюструвати назви радянських книжок: "І. Франко. Монолог атеїста", "І. Франко. Вічний революціонер", "І. Франко – поборник дружби українського і російського народів".

Певно, єдиною українською вулицею і за Польщі, і після приходу СРСР була вулиця Шевченка. Точніше сказати, що зберігся сам годонім, але це були різні вулиці з відмінним статусом (рис. 5). До встановлення радянської влади це була коротенька, вузька вулиця з одностороннім рухом (теперішня вулиця Дніпровська). За СРСР її статус суттєво підвищили, перейменували на Шевченка одну з найважливіших транспортних магістралей Львова (колишня вулиця Янівська).

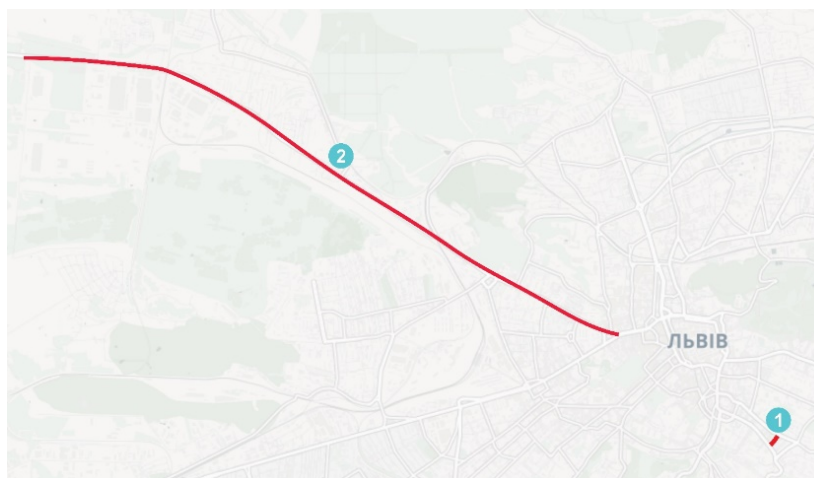

Рис. 5. Вулиця Шевченка до та після 1944 р.:

1 – вулиця Шевченка в період 1895–1944 рр.; 2 – вулиця Шевченка після 1944 р.

Боротьба із сакральними годонімами. В СРСР, як в атеїстичній державі, вважали релігію "шкідливою ідеологією у справі розбудови соціалізму". Дотримуючись вчення Леніна про "войовничий атеїзм", згідно з яким боротьба з релігією була однією з форм класової боротьби, в СРСР провадили боротьбу з будь-якими релігіями. Ця боротьба торкнулася й годонімів Львова, де після встановлення радянської влади відбулося масове перейменування вулиць з релігійними назвами. Власне, як ми вже зазначали, саме група з релігійними назвами була найчисленнішою з-поміж усіх перейменованих польських годонімів часів Другої світової війни.

Наука, і насамперед природничі науки, мали заступити релігію. Еволюційне вчення мало лягти в основу наукового атеїзму. Матерія мала заступити дух. Тож науковці робили акцент на дарвіністів, натуралістів й матеріалістів. Показово, що їхні імена надавали вулицям, які до того мали релігійні назви: вулиця Кармелітська стала вулицею Дарвіна, вулиця Св. Софії – Тимирязєва, Якуба Стрема (архієпископ, блаженний Католицької церкви) – Менделєєва, Петра Скарги (римокатолицький священник) – Пирогова, Шумлянських (братів єпископів) – Сеченова.

Зміна функцій. Нині годоніми виконують низку взаємопов'язаних функцій: трансляція суспільних цінностей, фіксування офіційної державної гуманітарної політики, ідеологічне маркування публічного простору, фіксування головних історичних процесів часу своєї появи й осмислення та відображення ставлення до минулого (історична пам'ять); водночас й відображають і сприяють формуванню, збереженню та передаванню прийдешнім поколінням громадянськості та національної ідентичності.

Давні годоніми часто описували безпосередньо те, що людина могла бачити, перебуваючи в тій чи іншій частині міста. Вони ніби були словесним портретом місцевості, вказуючи на її специфічні риси. Завдяки цьому вони служили дороговказом, домагаючи орієнтуватися на місцевості (Віра, 2020).

Водночас годоніми мали безпосередній зв'язок із цією територією та були "народними" за своєю походженням. Іншими словами, назви виникали в середовищі містян й поступово закріплювалися в загальному вжитку. Процес виникнення годонімів був стихійним і не контролювався владою. Згодом ситуація поступово змінювалася й держава почала керувати процесом появи нових годонімів.

Годоніми радянського періоду вирізняє низка специфічних рис. Назви починають виконувати насамперед ідеологічну функцію: маркування публічного простору мають на меті виховання лояльного до влади громадянина з радянською свідомістю, тобто "радянської людини". Уніфікація радянських годонімів, через втрату зв'язку з конкретною територією, її історією та традиціями призвела до їхньої абстрактності.

У радянській імперії держава володіла монополією в питанні появи годонімів. Тож якщо на початку виникнення годонімів це був процес, що рухався "знизу", то в Радянському Союзі він ішов "згори". У випадку давніх годонімів, процес творення яких відбувався впродовж тривалого часу й фіксував конкретні обставини міського простору, можемо говорити про спонтанний і природний історичний процес їхнього творення, де не йшлося про жодну державну топонімічну політику чи регулювання. У той час як у Радянському Союзі діяла чітка топонімічна політика, що визначалася заідеологізованістю, досить вузьким переліком топонімів, агресивною

та швидкою трансформацією топоніміки міського простору, що зазвичай жодним чином не корелювалися з особливостями природи й історії території. Вона була спрямована на заміщення символів, стирання історичної пам'яті, творення нового символічного простору, що мав унаочнювати радянський погляд на історію та сприяти творенню нової "радянської людини".

Дискусія і висновки

Від самого початку окупації Львова радянська влада приділяла значну увагу створенню нової символічної карти міста. Міський публічний простір маркували топонімами, що мали символізувати головні догми радянської ідеології. Через зміну назв вулиць радянська влада намагалася написати на карті Львова свою версію історії, де простий український народ (робітники та селянство) сторіччями провадив боротьбу проти "польських панів", прагнучи возз'єднання з братнім російським народом.

Цілю перейменувань були: заміщення історичної пам'яті в міському просторі задля унеможливлення розвитку явищ національного та місцевого патріотизму; формування нового символічного простору та нової суспільної свідомості. Зрештою, усі ці заходи мали на меті конструювання нової ідентичності задля виховання лояльного громадянина – "радянської людини".

Наслідками перейменувань стали: трансформація історичної пам'яті та цілковите перезавантаження пантеону героїв і символів; уніфікація й ідеологізація символічного міського простору, де важливими складовими були вождизм, атеїзм, денационалізація та росіянізація; зміна функцій годонімів; тотальний контроль центральної влади за перейменуваннями.

Першими серед польських годонімів були перейменовані вулиці, названі в честь класових ворогів радянської влади: представники світської, релігійної та військової польської еліти. На ці три групи припадає понад 90 % усіх радянських перейменувань часів Другої світової війни. З-поміж нових радянських урбанонімів більшість назв були спрямовані на обслуговування радянської ідеології та глорифікацію культурних і військових діячів. Можна стверджувати, що в основі нової топонімічної політики було поєднання м'якої та твердої сили, а її "трьома китами" стали культурна дипломатія, ідеологія й армія.

Українців радянська влада використовувала з метою заміщення історичної пам'яті про польський період історії Львова та для обґрунтування легітимності претензій на Львів. Топоніми підрадянської України й інших радянських республік мали підкреслювати зв'язок Галичини з іншими територіями СРСР. У такий спосіб створювали ілюзію історично та культурно обґрунтованого, й тому закономірного та легітимного, приєднання цих територій.

Карти є цінним джерелом унікальної інформації, корисної в розв'язанні проблем соціогуманітарних, історичних, географічних, лінгвістичних, політологічних, урбаністичних досліджень. Під час аналізу картографічних творів варто досліджувати не лише часові зміни урбанонімів, але й зміни просторові: приклад вулиці Шевченка показує, як вулиці не просто перейменовували, але й переносили із центральної частини міста на околиці, або навпаки, понижуючи чи підвищуючи в такий спосіб їхній статус. Просторовий аналіз під час вивчення годонімів – це ще одна перевага, яку надають дослідникові картографічні твори, недоступна у разі використання інших методів.

Подяки, джерела фінансування. Публікацію підготовлено в межах стипендіальної програми Центру діалогу ім. Юліуша Мерошевського.

Список використаних джерел

- Виконком Львівської міської ради трудящих. (1944, 29 грудня). Ф. Р-6 (Оп. 2, Спр. 8, Арк. 542), Державний архів Львівської області, Львів, Україна.
- Виконком Львівської міської ради трудящих. (1944, 29 грудня). Ф. Р-6 (Оп. 2, Спр. 63, Арк. 222), Державний архів Львівської області, Львів, Україна.
- Віра, О. (2021). Найдавніші годоніми Львова. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*, 4, 80–90.
- Віра, О. (2020). Генеза та функціонування назв вулиць у середньовічному Львові. *City History, Culture, Society*, 10(3), 41–51. <https://doi.org/10.15407/mics2020.10.041>
- Генеза, Р. Я. (2014). Формування радянського соціального простору у Львові (1944–1953 рр.). *Український історичний журнал*, 6(519), 77–91.
- Касьянов, О. (1940). Соціалістична реконструкція міста Львова. *Архітектура Радянської України*, 9, 4–12.
- Лозинський, Р. (2005). *Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини)*. Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Родзевич, С. (1940). *Адам Міцкевич (До 85-річчя з дня смерті)*. Збруч. <https://zbruc.eu/node/44378>
- Сосса, Р. (2017). Значення виставок стародавніх карт у вивченні історії картографії. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*, 26, 3–7.
- Як розростається Львів сто років тому. (2024, 11 вересня). То є Львів. <https://inlviv.in.ua/lviv/yak-rozrostaivsya-lviv-sto-rokiv-tomu>
- Amar, T. C. (2011). Different but the Same or the Same but Different? Public Memory of the Second World War in Post-Soviet Lviv. *Journal of Modern European History*, 9(3), 373–396. https://doi.org/10.17104/1611-8944_2011_3_373
- Kuczabski, A., & Boychuk, A. (2020). Decommunization of urban toponymy in Ukraine: causes and consequences. *Journal of Geography, Politics and Society*, 10(4), 8–16. <https://doi.org/10.26881/jpgs.2020.4.02>
- Sossa, R. (2020). Lviv mapping in the soviet period. *Geodesy, Cartography and Aerial Photography*, 91, 59–69.

References

- Amar, T. C. (2011). Different but the Same or the Same but Different? Public Memory of the Second World War in Post-Soviet Lviv. *Journal of Modern European History*, 9(3), 373–396. https://doi.org/10.17104/1611-8944_2011_3_373
- Executive Committee of the Lviv City Council of Workers. (1944, December 29). F. R-6 (Desc. 2, Case 8, P. 542), State Archives of Lviv Oblast, Lviv, Ukraine [in Ukrainian].
- Executive Committee of the Lviv City Council of Workers. (1944, December 29). F. P-6 (Desc. 2, Case 63, P. 222), State Archives of Lviv Oblast, Lviv, Ukraine [in Ukrainian].
- Genega, R. J. (2014). Formation of the Soviet social space in Lviv (1944–1953). *Ukrainian Historical Journal*, 6(519), 77–91 [in Ukrainian].
- How Lviv grew a hundred years ago (2024, September 11). That is Lviv. <https://inlviv.in.ua/lviv/yak-rozrostaivsya-lviv-sto-rokiv-tomu> [in Ukrainian].
- Kasyanov, O. (1940). Socialist reconstruction of the city of Lviv. *Architecture of Soviet Ukraine*, 9, 4–12 [in Ukrainian].
- Kuczabski, A., & Boychuk, A. (2020). Decommunization of urban toponymy in Ukraine: causes and consequences. *Journal of Geography, Politics and Society*, 10(4), 8–16. <https://doi.org/10.26881/jpgs.2020.4.02>
- Lozynsky, R. (2005). *Ethnic composition of the population of Lviv (in the context of social development of Galicia)*. Publishing center of Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Rodzевич, S. (1940). *Adam Mickiewicz (To the 85th anniversary of his death)*. Zbruch. <https://zbruc.eu/node/44378> [in Ukrainian].
- Sossa, R. (2017). The importance of exhibitions of ancient maps in the study of the history of cartography. *Problems of Continuing Geographical Education and Cartography*, 26, 3–7.
- Sossa, R. (2020). Lviv mapping in the soviet period. *Geodesy, Cartography and Aerial Photography*, 91, 59–69.
- Vira, O. (2020). Genesis and functioning of street names in medieval Lviv. *City History, Culture, Society*, 10(3), 41–51. <https://doi.org/10.15407/mics2020.10.041> [in Ukrainian].
- Vira, O. (2021). The oldest toponyms of Lviv. *Scientific notes of NaUKMA. Historical Sciences*, 4, 80–90 [in Ukrainian].
- Отримано редакцією журналу / Received: 16.10.2024**
Прорецензовано / Revised: 06.12.2024
Схвалено до друку / Accepted: 27.12.2024

Oleh BAHMET, PhD (Geogr.), Senior Researcher

ORCID ID: 0000-0003-1848-5520

e-mail: bagmet@ukr.net

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

UNIFICATION VS UNIQUENESS: LVIV'S HOMONYMS IN THE FIRST YEARS OF THE SOVIET OCCUPATION

Background. The article analyzes the influence of the Soviet government on the change of Lviv's urban names during the Second World War. The author characterizes the main priorities of the Soviet toponymic policy towards the place names of the Polish era, which included rethinking and re-filling the symbolic space of the city to establish Soviet ideology. The objectives of the article were, in particular, to assess the general trends of renaming; to analyze the complete list of Polish and Soviet place names renamed during the Second World War; to identify and characterize the main values and symbols that the Soviet authorities imposed in the public space in order to reformat historical memory and collective consciousness.

Methods. This work should be considered an example of interdisciplinary research. It combines the use of both general scientific methods (analysis, typification) and methods of historical and geographical analysis (comparative and historical), in particular, an analysis of cartographic works of different periods of time in Lviv.

Results. The quantitative analysis of renamed Polish and new Soviet urban names has identified the main groups that the Soviet authorities emphasized during the renaming process. The vast majority of the new place names were Russian. Their appearance on the map of Lviv was intended to show that the city belonged to the Soviet symbolic space. The purpose of the renaming was to replace historical memory in the urban space in order to prevent the development of national patriotism and to form a new symbolic space and a new social consciousness. Ultimately, all of these measures were aimed at constructing a new identity to foster a loyal citizen, the so-called "Soviet person."

Conclusions. The unification of the symbolic space of Soviet cities was supposed to ensure the consolidation of regions that differed significantly both in their historical past and in their national composition. The unification of Soviet place names resulted in their artificiality and abstractness due to the loss of connection with a specific territory, its history and traditions. This led to their rejection by the local population. Other features of the Soviet toponymic policy were the ideologization of symbolic urban space; monopolization by the authorities of the right to create and change urban names; replacement of the original descriptive and orientation functions of urban names with ideological ones.

Keywords: symbolic space, urban nomination, cartographic works, functions of urban names, urban toponymy, historical memory, toponymic policy, Lviv.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; або в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.